

УДК 373.5.016:9

Н.В. Муніч, А.О. Логінова

**ОСВІТНІЙ ПОТЕНЦІАЛ НАУКОВОГО СПАДКУ ПАВЛА
ТУТКОВСЬКОГО У ЗМІСТІ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ***nella15munich@gmail.com, anila_l@ukr.net**Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України,
Київ, Україна*

Про яскраву постать вітчизняної науки кінця ХХІ – поч. ХХ ст. Павла Тутковського, уродженого на Поділлі в селищі Липовець (тепер Вінницької області), написано чимало. Його ім'я увічнено в назвах вулиць, премій, навчальних установ, йому присвячено фільми, телепередачі, семінари. Видатною подією 1998 року стала конференція в Луцьку, присвячена 140-річчю від дня народження вченого, та видання збірника наукових праць «Українське Полісся: вчора, сьогодні, завтра» [1]. Павлу Тутковському присвятили статті вітчизняні вчені: О. Маринич, Б. Клімчук, Д. Макаренко, В. Руденко, О. Шаблій, М. Костриця, Л. Шлапак, Я. Жупанський, С. Кукурудза, І. Ровенчак, В. Потапенко, Л. Василюк. Втім, наголосили й на недостатню вивченість напрацювань та неналежне вшанування постаті видатного українського вченого. Вбачаємо, що у методичній науці є місце у просторі його наукового спадку для відкриттів, популяризації і застосування у шкільній географічній освіті. Адже наука є основою формування її змісту, що потребує реконструкції, в тому числі, на наше переконання, засобами «чистих» першоджерел. Принагідно варто згадати, що аналізуючи результати ЗНО 2018 р. з географії, фахівці констатують: «понад 19% учасників тестування вважають, що айсберги можуть рухатися материковою частиною Антарктиди». Ожививши висушений зміст підручника у 8 кл. цитатою з твору Павла Тутковського про

зледеніння в Україні, вчитель для закріплення знань з курсу географії 7 кл. міг би її продовжити цитатою «...у сучасних льодовикових поволок – Гренландської та Антарктичної – такі льодовики зсуваються в море і відділяють від себе плавні льодові гори (айсберги)» [2]. Можливо б відсоток тих, хто на ЗНО вважав айсбергом льодовик на материку – усвідомили б, що це лише «плавні льодові гори». Віддаючи пріоритет дослідженням Західного Полісся, Павло Тутковський не оминув й інші терени України, зокрема й Поділля. Публікації цих досліджень дотепер глибокі, оригінальні й дидактично привабливі, однак залишаються поза увагою методики навчання географії.

Гуманітаризація географічної освіти в українській школі на початку ХХІ ст. означена в програмах і підручниках зокрема й розширенням переліку імен мандрівників і дослідників. З досвіду шкільної практики доведено, що неумотивовано занадто великий їх перелік трансформується в інформаційний шум, шкідливий для розвитку дитини. В оновлених програмах їх кількість значно зменшилась, ім'я П. Тутковського тепер програмою не регламентується, відповідно й науковий доробок залишається поза змістом шкільної географії. Проте в окремих підручниках автори вченого згадують [3]. Наразі, кого, у яких курсах, у якому контексті й обсязі згадувати майже не знаходимо наукового обґрунтування не лише з географії, а й інших шкільних дисциплінах. Однак є певні напрацювання щодо вивчення наукового доробку вчених-педагогів майбутніми освітянами у вищій школі зіспробами методологічних підходів і пропозиціями методики вивчення [4; 5]. Щодо середньої школи – це простір для пошуків джерел та їх авторів [6].

Павла Тутковського справедливо називають першим українським геологом і географом не лише тому, що він першим отримав з обох наук звання доктора в Україні, але й за вагомих внесок у розвиток цих наукових галузей. У кінці ХІХ ст., коли в суспільстві виникла потреба шукати нові джерела прибутку, звернули увагу на раціональну експлуатацію мінеральних скарбів Подільського краю. Саме в цей період Тутковський

друкує цикл статей і присвячує їх темі мінерального багатства Південно-Західної частини України [7], наголошуючи, що: «...територія південного-заходу України найбільш досліджена». Науковий пошук П. Тутковський спрямовував не лише природніоб'єкти, а й на краєзнавчі студії. Публікація нарисів у виданнях «Південно-Західний край» 1893 та 1895 рр. спричинила чималий інтерес у фахівців, але й до тепер викликає зацікавленість у сучасного читача. Тутковський П.А. розмаїто описує товтри, яри і зсуви, родовища корисних копалин. Із промовистих, образних описів Тутковського читач дізнається, що «за зовнішнім виглядом фосфорити – це кулясті, еліпсоїдальні, рідко стиснуті тіла різного розміру (від розміру яблука до розміру людської голови), часто схожі на гарматні ядра або бомби. Місця, де на той час проводились добування фосфоритів, тягнуться вузькою смугою в південній частині Поділля. Смуга ця простягається майже по меридіональному напрямку з півночі на південь, захоплюючи частини Проскурівського, Летичівського і Новоушицького повітів, а головні копальні групуються майже всі в долині річки Ушиці» [2].

Особлива увага належала опису родовища будівельних каменів, літографського каменю, вапна і матеріалів для виготовлення цементу, мінеральних добрив, залізних руд, вугілля, торфу, дорогоцінного каміння. Цікава інформація про дослідження артезіанських горизонтів Поділля. Станом на 1894 рік закінчено буріння артезіанського колодцю в Чарноминському цукровому заводі Подільської губернії. «На глибині 210 футів виявлено потужний артезіанський горизонт, кількість води в якому щодня більше 30 000 відер» [8]. Про Медобори Тутковський влучно зауважив: «Ці гори – один з найкрасивіших й найоригінальніших витворів природи, і нічого подібного ви не знайдете ніде в Європі, навіть, можливо, у всьому світі» [9]. У післяреволюційні роки, коли постало завдання виявлення нових природних багатств України, ці відомості виявилися дуже корисними і сам автор їх значно розширив і доповнив. Книга «Південно-Західний край» [10] стала підсумком діяльності П.А. Тутковського як співробітника газети

«Київське слово». У 90-х роках ХІХ століття він публікувався тут дуже часто. Його доробки з'являлися мало не в кожному номері газети. Переважно це були науково-популярні і краєзнавчі статті, частина з яких увійшли в дві книги під назвою «Південно-Західний край». Окрім статей, з опису лише подільських об'єктів, Павло Тутковський описував Поділля й у фундаментальних творах, зокрема, у виданні «Природня Районізація України:» [2], де автор пропонує «розподіл фізико-географічних краєвидів України на підставі геологічної їх еволюції». У розділі «Товтровий краєвид» зустрічаємо опис «Народна назва «товтри» прикладається на Поділлі (в Кам'янець-Подільському повіті) і в Галичині до стіжкуватих, відокремлених ізольованих гір, що тягнуться ланцюгами. Поодинокі товтра, що часто підносяться посеред рівної, степової місцевості (в лісовому основному краєвиді), нагадує своєю зовнішньою формою типовий верстуватий вулкан; це більш-менш висока гора з западиною на вершку, що подібна до кратера, узбіччя або схили її бувають звичайно дуже стрімкі, а на самому шпилі гори скелі твердого вапняка зруйновані звітрюванням і мають щонаріжніші форми, що здебільшого нагадують здалека руїни старовинних замків, веж, то що». До того як учитель зверне увагу учня на статтю Григорія Денисика «Гори з глибин Сарматського моря» з хрестоматії [11], у якій відзначено, що вперше геологічну будову Товтр пояснив Н. Барбот де Марні 1867 р., педагогуварто запропонувати учням цитату з роботи П. Тутковського «давняшні польські вчені першої половини ХІХ-го ст. справді вважали товтри за вулкани і описували їх під цією назвою (наприклад Бельке)».

У розділі «Гранітовий краєвид» Павло Тутковський підкреслює що «з усіх часткових краєвидів України, гранітовий краєвид є найбільш розповсюдженим і має найбільшу вагу з усіх часткових краєвидів для культури, господарства і людського побуту». І далі автор порівнює його, наприклад, з суворими краєвидами Фінляндії, називає архейський фундамент «Українськими Альпами». Такі паралелі між змістом географії 8-го і 7-го

класів спрацюють на краще усвідомлення як попередньо пройденого матеріалу з географії материків, так і сприйняття нового в географії України.

Як готовий дидактичний матеріал для роботи учня з контурною картою можна використати цитату з описом розташування гранітового краєвиду «вздовж узбережжя ріки Буга через Балтський, Ольгопільський і Брацлавський повіти Поділля приблизно до околиць Браїлова, відсіля йде дуже викрутасто на північ і північний захід через околиці Махнівки, Микулинців (трохи на захід від Вінниці), через околиці Литина трохи на північ від Летичева через околиці Меджибожа, Старокостянтинова, Грицова, Шепетівки, Клементовичів...» [2].

У розділі, окрім геології, орографії краєвиду, описується гідрографія, ґрунти, рослинність, тваринне царство, а також культура, а точніше, географія в культурі та побуті населення краєвиду. Наприклад, «шляхи гранітового краєвиду нічим не відрізняються від шляхів в інших краєвидах; брукування або шосування шляхів не практикується, очевидно через те, що важко роздрібняти граніт; крім того наші селяни взагалі не люблять їздити по брукованих шляхах і навіть там, де вони є, залюбки звертають убік, та йдуть по м'якій землі». В межах краєвиду кам'яні мури, перелази, сходи, лавки, що є продуктом породженим кам'янотесальним промислом – економічною діяльністю, спричиненою гранітовим краєвидом.

І хоча подібного опису автор не запропонував у тогтовому краєвиді, однак учні самостійно можуть знайти особливості цієї місцини, переглянувши в Інтернеті, якими породами складені тут фортеці та замки. Павло Тутковський відзначає, що «безсумнівний вплив гранітового краєвиду на фольклор і епос людности ще не зовсім вивчений» [2]. І ця цитата може спонукати до творчої роботи юних дослідників.

Вказані пропозиції не претендують на універсальність. А лише як варіант урізноманітнення методичних прийомів, залучення до дослідницької діяльності обдарованих, захоплених географічною наукою дітей, чи, наприклад, як варіант реалізації краєзнавчого принципу у вивченні Поділля із

залученням наукової спадщини славетного земляка, з неабиякими здібностями педагога, викладача гімназії, і професора Київського університету, захопленого популяризацією науки і педагогічною діяльністю, вважаючи приємним обов'язком ділитися знаннями з молоддю і з тими, хто не мав можливості здобути систематичну освіту. Використання досліджень Павла Тутковського дозволить конструктивізувати зміст сучасної шкільної географії, сформувані нові умови діяльності вчителів та учнів і стати дієвою моделлю активізації навчального процесу не тільки у вивченні Поділля.

Ліміт часу на вивчення географії обмежує можливості на кожному уроці і в усіх школах залучати першоджерела Тутковського чи інших відомих вчених, тим паче, що вони є далеко не у кожній бібліотеці. Учителя і учнів спонукатиме залучати першоджерела, оцифровані в Інтернеті, без значних витрат часу.

У цьому році після завершення виставки, присвяченої 160-річчю від дня народження Павла Тутковського, Національна бібліотека ім. В. Вернадського почала готувати для розміщення в Інтернеті актуальний і сьогодні науково-педагогічний спадок видатного вченого. Висловлюємо щирю вдячність працівникам бібліотеки за гідне відзначення важливої дати, дарунок усім географам та надані матеріали для статті.

Список використаних джерел

1. *Українське Полісся: вчора, сьогодні, завтра: зб.наук.праць.* – Луцьк: Надстир'я, 1998. – 220 с.
2. *Тутковський П.А. Природня Районизація України. Генетична класифікація і розподіл фізико-географічних краєвидів України на підставі геологічної їх еволюції/ П.А. Тутковський.* – К.: СНК України, вид. бюро, 1922. – 64 с.
3. *Географія. 7 клас / Пестушко В.Ю., Уварова Г.Ш.* –К., 2015.<https://pidruchnyk.com.ua/642-geografya-pestushko-7-klas.html>

4. Богданець-Білокаленко Н. Теоретико-методологічні засади дослідження персоналії (на прикладі Я.Чепігу) // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2014. – №9. – С. 238-245.
5. Дічек Н.П. Біографічний метод як інструмент вітчизняної історії педагогіки // Шлях освіти. – 2001. – №41. – С. 5-19.
6. Муніч Н.В., Ісько О.С. Принцип гуманітаризації на прикладі персоналії у шкільній географічній освіті. // Наук. зб./ Ред. кол.: Я.Б. Олійник (відп. ред.) та ін. – К.: Екотур-інфо, 2018 (2). – Вип.22. –110 с.
7. Тутковский П.А. Минеральные богатства Юго-западного края (губ. Киевской, Волынской, Подольской, Черниговской и Полтавской) // Киев. слово. – 1893. – 24, 26, 28 апр. (№ 1894, 1896, 1898).
8. Тутковский П.А. Артезианский колодезь с. Чарномине, Подольской губ. // Киев.слово. – 1894. – 11 апр.(№ 2243).
9. Тутковский П.А. Юго-Западный край: попул. естественно-ист. и геогр. очерки: в 2 вып. / П.А. Тутковский. – Киев: Тип. газ. «Киев. Слово», 1893. – Вып. 1. 6.
10. Тутковский П.А. Изпоездок по Подолии. (Фосфоритовые копи) // Киев.слово, 1893, 10 апр.(№ 188).
11. ІІ. Хрестоматія з географії України: посіб. для вчителя / упоряд.Масляк П.О., Шищенко П.Г. – К.: Генеза, 1994. – 448 с.